

Рассоха І.М.

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова

ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОРІЧЧЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ І ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

Важливим практичним завданням сучасної історичної науки України є остаточне виокремлення нашої національної історії від історії Російської імперії. Попри давню традицію дослідження економічної історії України залишаються недостатньо визначеними ті аспекти економічної історії України, які стосуються оцінки взятої окремо економіки України та її місця у світовій економіці наприкінці XVIII – у першій половині XIX сторіччя. Наприкінці XVIII – у першій половині XIX сторіч на підросійській частині України продовжувала існувати власна система оптової торгівлі і відповідної системи кредиту, яка не була інтегральною частиною загального ринку Російської імперії. Тобто у цей час в Україні існував фактично власний національний ринок, який сучасники називали “Карпатським простором”. Основу його складала система оптових ярмарків (ярмаркове коло) з центром спочатку у Ніжині, а потім у Харкові. Ці ярмарки, в свою чергу, були тісно пов’язані з ярмарками Західної України, де головну роль відігравало місто Броди. При тому за інтенсивністю торгового обміну на душу населення Україна (перш за все Лівобережна і Південна) у рази переважала Росію. Це стосувалося і активного розвитку системи стаціонарної торгівлі у містах. У таких містах України, як Ніжин, Київ, Харків, Броди число стаціонарних торгових закладів було дуже значним, особливо у порівнянні чисельності населення цих міст з чисельністю населення навіть найбільших міст Європи, таких як Лондон. В цілому Ніжин, а згодом Харків виконували функцію посередників між ринками Європи і Середземномор’я з одного боку, і ринком Росії з іншого. При цьому саме Україна експлуатувала менш розвинену Росію. У контексті світового ринку того часу Україна відігравала роль суміжної ланки між власне Європою і Росією у “Західному надсвіті-економіці” (з колоніальною Америкою включно), що варто порівняти з роллю Індонезії як суміжної ланки між Індією і Китаєм у “Далекосхідному надсвіті-економіці”.

Ключові слова: Український національний ринок, світ-економіка, оптові ярмарки, міська стаціонарна торгівля, кредит.

На основній частині території України наприкінці XVIII – у першій половині XIX сторіч вже існувала власна система оптової торгівлі, основою якої були великі оптові ярмарки, що працювали весь рік «по колу» так, щоб купці встигали переїхати з одного ярмарку на інший. При тому ще наприкінці 18 століття внутрішньо-торгові зв’язки всіх Українських земель у складі Російської імперії (з Півднем України включно) між собою значно (63%) перевищували їхні економічні зв’язки з рештою земель Російської імперії (37%), чим вони різко відрізнялися від всіх інших регіонів імперії, навіть Прибалтики (15% і 85%). Характерно, що це результати саме російського дослідження

[6, с. 239–241]. Тобто наприкінці XVIII століття існував саме Український національний ринок!

При чому тоді густота торгової мережі щодо ярмарків (відносно до загальної кількості населення) перевищувала загально-імперську на Лівобережній Україні (колишні Гетьманщина і Слобожанщина) у 2,58 рази, а на Півдні України – у 6 разів! – Правда, протягом 19-го століття відбувалося певне «нівелювання» рівня розвитку торгівлі – не на користь України. Але ж і на 1860 рік по всій імперії за густотою мережі як ярмаркової торгівлі, так і також базарної торгівлі Лівобережна Україна була на першому місці, а Південна – на другому (Південь був ще й на третьому місці за

розвитком стаціонарної торгівлі після Санкт-Петербурга і Москви) [6, с. 78–80].

Для Гетьманщини у другій половині 17-го і 18-му століттях головним центром оптової торгівлі і кредиту було місто Ніжин, особливу роль при цьому відігравала там колонія грецьких купців, що мали широкі пільги і навіть свій незалежний магістрат. Фактично це був головний торгово-розподільчий центр для всієї України. У 1780-ті роки річний обсяг товарообігу трьох ніжинських ярмарків становив 1 млн. 800 тис. рублів. Крім того, на 1786 рік у місті було 387 торгових крамниць, кам'яна аптека, 31 заїзд (постояний двір), 6 перукарень, 4 громадські лазні, 6 кав'ярень «де кава і чай продаються», 14 «домів, де продається виноградне вино» і 110 шинків або «домів де продається гаряче вино» [10, с. 464–465]. І це при тому, що у місті було лише 1756 житлових будинків, і всіх жителів «крім дворян» було 11104. При тому, що серед цих жителів було 765 греків, що мали 183 будинки, а дворянських будинків було 187, можна сказати, що у 1785 році у Ніжині постійно жило приблизно 12 тисяч жителів. Звичайно, там, як і в будь-якому місті або ж містечку України, були ще й базари два дні кожного тижня.

На Заході України дещо схожу роль відігравало місто Броди, купці якого «фактично монополізували у 18 столітті» торгівлю з Російською імперією (перш за все, звичайно, з Українськими землями), і водночас «в 30-х роках 18-го ст. бродовські купці на Лейпцігських ярмарках у Німеччині становили 40% усіх купців Речі Посполитої». «Турецький мандрівник Евлія Челебі, який побував в Бродях ще в 1657 р., був вражений великою кількістю («тисяччю») базарів і ринків, критих гонтою. Якщо відкинути явне перебільшення, то і тоді видно, що місто було значним торговим центром. В кінці 18-го ст. на «старім торговищі» було більше 200 кам'яних буд купецьких, покритих дахівкою. На початку австрійського панування (1772 р.) 11–12 тис. мешканців займалися виключно торгівлею». В 1785 р. населення Бродів становило майже 17 тис. жителів [4].

У той же час (на 1787 рік) у Києві було приблизно 20 тисяч жителів, 4014 житлових будинків і 110 торгових крамниць [7, с. 288], а у Харкові постійно жило приблизно 12 тисяч осіб, було 1532 житлових будинки і 103 крамниці та чотири ярмарки із загальним оборотом трохи більше мільйону рублів [8, с. 77–78, 45]. Слід відзначити також столицю Гетьманської України Глухів: хоча в ньому в 1781 р. було лише 1085 приватних будинків (отже, значно менше 10 тисяч жителів), там

під час пожежі 1784 року, що практично знищила місто, згоріло 152 крамниці, з них 22 кам'яних [5, с. 435–436].

Порівняємо: у 1664 році населення Лондона складало приблизно 300 тисяч осіб, а у 1700 році перевищило 500 тисяч осіб. І там «за словами Даніеля Дефо, розростання числа крамниць стало «страхітливим» (*monstruously*): на 1663 р. у величезному місті було всього тільки 50–60 крамарів (*merciers*), а наприкінці століття (1700 рік) їх уже було 300–400» [1, т. 2, с. 48]. Тобто для автора знаменитого роману «Робінзон Крузо» (а заодно керівника англійської розвідки) число 300–400 крамниць на 500-тисячне місто було «монструозним»! А як тоді щодо 387 крамниць («з них 33 кам'яних») на 12 тисяч жителів у Ніжині?!

Тут слід розуміти три речі. По-перше, крім постійних жителів до Києва з його Києво-Печерською Лаврою та іншими православними святинами-монастирями щорічно (особливо на Великодні свята) приходили на прощу сотні тисяч людей, так само як і до сотні тисяч їх могло збиратися на ярмарки Ніжина і Харкова (і як вся еліта Гетьманщини з'їжджалася до Глухова).

По-друге, як не дивно, ані Москва, ані навіть Санкт-Петербург НЕ були головними торгово-розподільчими центрами Російської імперії: цю роль виконував Ніжній Новгород, до певної міри також Казань, Астрахань, Саратов і Ярославль. Основна частина торгівлі Москви і Петербурга була спрямована на місцевих же елітарних споживачів. Але – і це факт, що чомусь повністю пройшов повз увагу не тільки Ф. Броделя, а й українських істориків: саме міста України виступали головним посередником у торгівлі Росії із Заходом і Середземномор'ям! Тобто принаймні у 18 столітті саме відстала Росія відігравала для українців роль колоніального придатка, звідки завозили дешеву сировину (наприклад, зерно) і куди везли не тільки горілку з того зерна, але й предмети розкоши (переважно як реекспорт).

Яскравий приклад: У 1768 р. дружина всесильного генерал-губернатора Малоросії (тобто всієї Гетьманської України) графа Румянцева доручає з Москви чоловіку «купити дві половинки сукна білуватого для людей на шинелі, в Україні набагато дешевше місцевого, та дітям камлоту на шуби до зими, тому що в Глухові камлот по 75 копійок, такий тут [у Москві] по 120 коп.». У листі 1769 року проситиме: «У Полтаві будучи, як побачиш паперової [бавовняної] матерії продажної, то, батюшка, прийшли мені, щоб шматочка по два чи три однакові, вони недорогі; княгиня... сюди до

своїх рідних прислала і пише, що по 4 р. шматочок; або кисеї гарної шитої травами, то б просила надіслати для сукні; тут воно у великій моді, і всі носять і дорого купують [3, с.189–190]. Тобто до Москви такі матерії везли явно з України, чому в Росії вони й коштували дорожче, бо було більше посередників.

Ф. Бродель пише [1, т. 2, с. 70] про «успіх у 17 та 18 ст. франкфуртських і нових лейпцизьких ярмарків, які трохи втратили своє значення, але ще й далі залишалися живими; велетенських польських ярмарків – у Любліні, Сандомірі, Торуні, Познані, Гнезно, Гданську, Львові, в Белзі у Галичині (де у 17 ст. можна було побачити водночас понад 20 000 голів худоби [переважно козацької – І.Р.]); і фантастичних російських ярмарків, де в 19 ст. виросте більш ніж дивовижний Нижньогородський ярмарок».

Отже, про ярмарки Польщі, про «фантастичний, більш ніж дивовижний Нижньогородський ярмарок» Бродель написав, а про Українські ярмарки – ані слова. Хоча Ніжинські ярмарки 18 століття на такі епітети цілком заслуговували. На початку 19 століття після масового переселення грецьких купців до Одеси і навіть до Греції роль Ніжина перехопив Харків, але в цілому ситуація НЕ змінилася. Ми маємо статистичні дані (в рублях асигнаціями), наприклад, за 1832 рік [6, с. 164–167]. Тоді на всі ярмарки всієї Російської імперії було привезено товарів на 497 млн. руб., з них до Нижньогородської губернії – на 139,4 млн. До речі, Київська губернія – 6,4 млн. руб., а Московська – лише 3,8 млн. руб. У той же час на ярмарки Харківської, Полтавської і Чернігівської губерній привезли товарів на 122,6 млн. руб., з них окремо до Харківської губернії – на 65,9 млн. руб. Наступні по імперії за розміром цифри по губерніях – 43 млн. руб. до Курської губернії, 37,7 млн. руб. – окремо до Полтавської і 23,9 млн. – до Катеринославської (Запоріжжя!).

Завітаємо на Харківські ярмарки [9]: «Щороку в Харкові проходили чотири ярмарки: Хрещенський, Троїцький, Успенський та Покровський, з них Хрещенський та Успенський були особливо привабливими та масштабними. Найменшим за оборотами (2–3 млн. рублів) був Троїцький, але не менш значущим для Півдня імперії. Він називався ще вовняним та роздрібним, саме сюди до Харкова надходила головна маса брудної вовни, щорічно у нас перемивали понад 1 млн. пудів тонкорунної вовни, що становило половину всієї вовни імперії. Власне лише у Харкові було 12 мийок, де перемивали 550 тисяч пудів вовни. На Покровському

ярмарку, який розпочинався з 1 жовтня, продавалася в основному сільськогосподарська продукція, тут запасалися на зиму шинкарі, власники заїжджих дворів, ресторацій, навчальні заклади та приватні особи, обороти її становили (8–10 млн рублів). Успенський ярмарок проходив з 15 серпня до 1 вересня, на нього привозили товарів на суму до 30 млн рублів з яких продавалося на 8–10 млн. У найкращі роки на цьому ярмарку продавалося 3–4 тисячі чистокровних коней із заводів Харківської губернії. У Хрещенський ярмарок з 6 січня до 1 лютого обороти становили понад 40 млн рублів, наприклад у 1854 році було продано товарів на суму понад 25 млн. В Успенський та Хрещенський ярмарки в Харкові збиралося до 100 000 підвід, фур та екіпажів. На скотопрігінному дворі могло одночасно перебувати до 6–7 тисяч голів рогатої худоби та коней. Бувало, що на особливих пасовищах у Харкова чекали на продаж ще кілька тисяч голів худоби.

Кожен ярмарок починався з того, що до Харкова бувало і за місяць з'їжджалися купці, або їхні прикажчики, та починалися обговорення торгових справ. Іногородні купці 1-ї та 2-ї гільдії обирали ярмарковий комітет, який стежив за чистотою угод та порядком на ярмарку. Для міської поліції починалися гарячі дні, і їй на допомогу приходила команда жандармів, а в окремі роки і ескадрон козаків. За 10 днів розпочинався влаштування балаганів та лавок по Миколаївській та Торговій площах міста, набережній Лопані, Університетській вулиці та Горяїнівському провулку. Природно, що торгівля йшла й у лавках Гостиного двору, лавках навколо Успенського собору. Всі торгові угоди відбувалися в особливому місці на Торговій площі, згодом для цих цілей буде зведена будівля Біржі, проте купці, як і раніше, здійснювали угоди просто неба на звичному місці.

Окрім, власне, торгівлі, до Харкова на час ярмарків стікалися циркові артисти, музиканти, власники звіринців, театральні трупи. Все це на величезну радість мешканців, особливо дітей рухалося, шуміло, декламувало і робило незвичайні кульбіти. Тут продавали і купували, відразу спускали виручені за товари гроші, як на потрібне і корисне, так і на гру в карти. Після закінчення ярмарку ще місяць купці, або їхні прикажчики залишалися в Харкові на радість заїжджих дворів, власників готелів та ресторацій. Вони завершували вчинені угоди, відправляли вантажі та товари за вказаними адресами, готували до перегону табуни худоби. У самому місті настав період масового вивезення гною з центру міста, очищення

від сміття, тепер уже на незадоволення місцевих арештантів, двірників та міської поліції. Але пройде не більше місяця, як місто знову поринало в період підготовки до нового ярмарку».

Але ж тут цікаво визначити і місце Курського (Корінного) ярмарку, явно другого у етнічній Росії за масштабом після Нижньогородського. Про це чітко вказує «Исторический и статистический обзор Коренной ярмарки...» 1851 року [2, с. 28–32]: «Система ярмарків у цій частині Росії складається з Корінної, Кролевецької, декількох у Харкові, Сумах і Ромнах»: тобто це календарне коло з 10 оптових ярмарків, де решта дев'ять знаходилися на території України: чотири у Харкові, один (а раніше два) у Сумах, один у Кролеві (Чернігівська губернія) і три у Ромнах (з яких один перенесуть до губернського центру Полтави). Сам автор цього опису вважав, що «за важливістю торговельних оборотів першого рівня вважається Хрещенський ярмарок у Харкові, другого – Ільїнський у Ромнах, третього – Корінний у Курську і Успенський у Харкові». При чому автор вказував, що «на Корінний починається у нас головний, оптовий торг, який робиться у кредит з умовою платежу на різні ярмарки, і останній розрахунок роблять на наступний рік або на Хрещенський ярмарок у Харкові або навіть на Всеєдний у Ромнах».

При чому цей автор [2] дуже чітко розумів роль саме ярмарку у Курську: зв'язок центральної Росії з тим, що він назвав «Карпатським простором»: «губернії Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Чернігівська і Харківська», тобто Центральна і Східна Україна. Важливим є неспівпадіння ярмаркових ритмів між Україною і Росією: Росія величезна, і тому там були один на рік велетенський Нижньогородський і один Корінний (для зв'язку з Україною) оптові ярмарки, а на сході «Карпатського простору» їх було дев'ять на рік.

Фернан Бродель слушно зауважив [1, т. 2, с. 67–72]: «Треба було, аби календар різних ярмарків полегшував пересування ярмаркових торгівців, які відвідували ці ярмарки один за одним. У ці кругообіги втягувалися товари, гроші, кредит. Гроші, цілком напевне, водночас поживали кругообіг ширшого масштабу й звичайно стікалися в центральному пункті, звідкіля вони знову виходили, аби відновити свій рух. ...Еволюція великих ярмарків була спрямована на те, щоб надати кредитові переваги порівняно з товаром – вершині піраміди порівняно з її основою. ...Тим більше, що чимала частка боргів покривалася чи то обіцянкою сплатити їх в якомусь місці векселем, чи то перенесенням платежу на наступний

ярмарок: це був *deposito*, який звичайно оплачувався з 10 % річних (2,5 % на три місяці). Так ярмарок створював кредит».

Про роль Харкова як центрального пункту кредитних операцій ми вже послухали автора з 1851 року. А от щодо ролі перевалочних складів Харкова можемо лише здогадуватися з огляду на величезну мережу загадкових Харківських підземель (зокрема, під тією ж вже згаданою вулицею Римарською), що точно НЕ мали оборонного значення і були обкладені цеглою російського офіційного стандарту, але БЕЗ обов'язкових клейм виробника (дані В. В. Колоди у розмові з автором). С. І. Посохов висунув слушну гіпотезу, що ці підземелля було вирито саме для зберігання товарів, зокрема, горілки для подальшої контрабанди до Росії.

І тут ми підходимо до вкрай цікавої теми: з економічної точки зору поняттю «цивілізація» відповідає поняття «світ-економіка». Україна знаходилася і знаходиться на перетині трьох традиційних цивілізацій: християнського Заходу (Європи), Ісламу та Московії, при чому у наш час стало особливо очевидно, що Московія як Росія етнічних росіян (що складали меншість населення Російської імперії!) ніколи не була і не буде Європою (як не буде Європою, скажімо, Туреччина, Корея або Єгипет). Україна ж, навпаки, історично належить до Західної цивілізації. За словами Ф. Броделя [1, т. 3, с. 17], «В 17 ст. східна межа європейського світу-економіки пролягала на сході Польщі: вона виключала з цього простору Московію. Ця остання була для європейця краєм світу». Добре, «схід Польщі» у цьому розумінні – саме Україна. А от як щодо належності України до світів-економік, які існували, наприклад, наприкінці 18-го та на початку 19 століття?

Сам Ф. Бродель досить категорично ставить знак рівності між кордонами світів-економік і кордонами саме Російської і Османської імперій. Наприклад, для нього [1, т. 3, с. 17] «могутні перешкоди були на кордонах між християнською Європою та турецькими Балканами, між Росією та Китаєм, між Європою та Московією... Країна непрохідна – таке враження одного іспанця, який, згадуючи про подорож з Вільно до Москви через Смоленськ близько 1680 р., твердив, буцімто вся Московія – суцільний ліс». Але жодних хоч скільки-небудь значущих перешкод між Українськими землями НЕ було (за частковим винятком Закарпаття: бо там є Карпатські гори; втім, із зручними проходами) – як і з Люблін-Варшавою або з Белгородом-Курськом. І політичні кордони у ті часи були досить прозорими, особливо між трьома козацькими військами.

Бродель не завжди давав точні визначення щодо конкретних країн. Так, він не назвав Індонезію (що саме склалася довкола Малакки з розповсюдженням ісламу та малайської мови) та Персію (імперію Сефевідів) окремими світами-економіками, проте сказав так про Японію [1, т. 3, с. 477] і водночас у непрямій формі про всю Чорну Африку разом [1, т. 3, с. 16]. Але він дав загальне визначення того, що слід вважати світом-економікою: «це економічно самостійний терен планети, здатний загалом бути самодостатнім, такий, якому його внутрішні зв'язки й обміни надають певної органічної єдності», при чому (1) цей простір має межі, і лінія, яка окреслює його, надає йому певного сенсу так само, як береги характеризують море; (2) він має передумовою наявність певного центру, який приносить користь якомусь місту і якомусь уже панівному капіталізму, хоч би якою була його форма... місту, яке перебувало в центрі скупчення конче потрібних передумов, що забезпечували його ділову активність: інформації, товарів, капіталів, кредиту, людей, векселів, торговельної кореспонденції...» [1, т. 3, с. 12, 16, 17].

У той же час Бродель називає «своєрідним світом-економікою» все Середземномор'я (з домінуванням міст Італії та *lingua franca* як спільної торговельної мови) – і християнську, і мусульманську його частину, тобто ту ж Османську імперію. Так само він явно розглядає як окремі світи-економіки Індію та «Китай, який вельми рано заволодів широкими сусідніми просторами, прив'язавши їх до своєї долі: Кореєю, Японією, Індонезією, В'єтнамом, Юньнанню, Тибетом, Монголією, себто «гірляндою»

залежних держав» [1, т. 3, с. 14]. Проте далі Бродель пише про «Далекосхідний надсвіт-економіку», яким «від 1400 року» були охоплені разом Індія, Китай і Японія, і «логічною точкою злиття, побачення в центрі такого надсвіту-економіки була, могла бути тільки Індонезія» [1, т. 3, с. 467]. Спочатку головним торгово-фінансовим центром цього «надсвіту» стало місто Малакка, а у 17 столітті – Батавія (сучасна Джакарта, столиця Індонезії). При тому Бродель звернув увагу, що панували там іноземні купці: індійці і китайці, згодом португальці і голандці. Але ж ще раніше «вже можна було говорити про індонезійську економіку». Так само частиною іншого «надсвіту-економіки», вже європейського, виступали європейські колонії в Америці – зі своїми регіональними центрами, проте жоден з яких все ж таки не був на рівні «справжніх» центрів світу-економіки, як-от Венеція, Лондон або Стамбул, де контраст між багатством і бідністю та дорожнеча були кричущими.

В такому разі роль Ніжина і згодом Харкова (та ще більше Одеси з її порто-франко і Біржею) можна порівняти з роллю Малакки і Батавії, які саме знаходилися на перетині зручних морських торговельних шляхів (як Харків – на перетині сухопутних), але ж не були міськими центрами рівня Лондона чи Венеції (Бомбея, Кантона чи Осаки). Тож, роль України як суміжної ланки між власне Європою і Росією у цьому «Західному надсвіті-економіці» (з колоніальною Америкою включно) в такому разі варто порівняти з роллю Індонезії як суміжної ланки між Індією і Китаєм у «Далекосхідному надсвіті-економіці».

Список літератури:

1. Бродель, Фернан. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. : У 3-х т. / Пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ : Основи, 1995–1998. 543, 585, 631 с.
2. Головащенко, А. М. Исторический и статистический обзор Коренной ярмарки, бывающей в 9-ю пятницу по Пасхе близ г. Курска. Курск : В Типографии Губернского Правления, 1851. 55 с.
3. Житецкий И. Графиня Е. М. Румянцева. *Киевская старина: Ежемесячный исторический журнал*. Том XXIII, Октябрь, Ноябрь и Декабрь 1888 г. С. 183–192.
4. Іванюха, Галина. Економічна історія Бродів XVII – XVIII ст. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, Число 69, 2012. URL: http://www.ji.lviv.ua/n69texts/Ivanyuha_Ekonomichna_istoriya_Brodiv.htm.
5. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления : [в 3 т.]. Киев : Тип. К. Н. Милевског. Т. 2: Полк Нежинский. 1893. 560 с.
6. Миронов Б. Н. Внутренний рынок России во второй половине XVIII – первой половине XIX в. Ленинград: Наука, 1981. 257 с.
7. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. Київ: Наукова думка, 1989. 389 с., іл.
8. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. Київ: Наук. думка, 1991. 278 с., іл.
9. Парамонов А. О ярмарках города Харькова. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/o-yarmarkah-goroda-harkova> (2017).
10. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. К. В Университетской типографии, 1851. 724 с.

Rassokha I.M. TRADE OF UKRAINE IN THE LATE 18TH AND EARLY 19TH CENTURIES IN NATIONAL AND CIVILIZATIONAL DIMENSIONS

An important practical task of modern historical science in Ukraine is the final separation of our national history from the history of the Russian Empire. Despite the long tradition of studying the economic history of Ukraine, those aspects of the economic history of Ukraine that relate to the assessment of the economy of Ukraine taken separately and its place in the world economy at the end of the 18th and the first half of the 19th centuries remain insufficiently defined. At the end of the 18th and the first half of the 19th centuries, the sub-Russian part of Ukraine continued to have its own system of wholesale trade and the corresponding credit system, which was not an integral part of the general market of the Russian Empire. That is, at that time, Ukraine actually had its own national market, which contemporaries called the “Carpathian Space”. Its basis was a system of wholesale fairs (fair circle) centered first in Nizhyn and then in Kharkiv. These fairs, in turn, were closely connected with the fairs of Western Ukraine, where the city of Brody played a major role. Moreover, in terms of the intensity of trade exchange per capita, Ukraine (primarily the Left Bank and the South) was few times superior to Russia. This also concerned the active development of the stationary trade system in cities. In such cities of Ukraine as Nizhyn, Kyiv, Kharkiv, and Brody, the number of stationary retail establishments was very significant, especially when comparing the population of these cities with the population of even the largest cities in Europe, such as London. In general, Nizhyn, and later Kharkiv, served as intermediaries between the markets of Europe and the Mediterranean on the one hand, and the market of Russia itself on the other. At the same time, it was Ukraine that exploited the less developed Russia. In the context of the world market of that time, Ukraine played the role of an adjacent link between Europe proper and Russia in the “Western superworld-economy” (including colonial America), which is worth comparing with the role of Indonesia as an adjacent link between India and China in the “Far Eastern superworld-economy”.

Key words: *Ukrainian national market, world-economy, wholesale fairs, urban stationary trade, credit.*

Дата надходження статті: 19.11.2025

Дата прийняття статті: 05.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025